

Οικονομική και χωροταξική ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα: μια πρώτη εικόνα

ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΑΤΟΧΙΑΝΟΥ

Εισαγωγή

Στη μονογραφία αυτή παρουσιάζονται τα κύρια σημεία της πρώτης φάσης μελέτης με τίτλο: *Προκαταρκτικό Εθνικό Οικονομικό και Χωροταξικό Σχέδιο Τουρισμού*, που ανατέθηκε σε ομάδα δέκα ερευνητών του ΚΕΠΕ¹ από τον ΕΟΤ, στον οποίο και παραδόθηκε το Φεβρουάριο του 1994.

Για την εκπόνηση της μελέτης αυτής χρειάστηκε να γίνει πλήρης βιβλιογραφική ενημέρωση, συγκέντρωση στατιστικών στοιχείων και χαρτών, πραγματοποίηση συνεντεύξεων, σειρά επισκέψεων στις κύριες τουριστικές περιοχές για συλλογή στοιχείων, λήψη φωτογραφιών, συζήτηση με τοπικούς παράγοντες και, βεβαίως, χρειάστηκε να οργανωθούν συνεργασίες με τις υπηρεσίες του ΕΟΤ.

Στους σκοπούς της μελέτης αυτής περιλαμβάνονται:

– Η διερεύνηση, αξιολόγηση, πλήρης τεκμηρίωση και συστηματική παρουσίαση της σημερινής κατάστασης του τουρισμού στην Ελλάδα, καθώς και των εξελίξεων και προοπτικών από οικονομική και χωροταξική άποψη μέσα στο διεθνές πλαίσιο και σε διάφορα επίπεδα (εθνικό, περιφερειακό, κατά νομούς, περιοχές και ζώνες).

– Η επισήμανση και αξιολόγηση των επιδιώξεων των διάφορων φορέων τουριστικών συμφερόντων και ενδιαφερόντων κρατικών, συλλογικών, επαγγελματικών, των κατοίκων και των τουριστών και, με βάση τα συμπεράσματα της ανάλυσης, η διατύπωση προβληματισμών γύρω από τις επιθυμητές και εφικτές επιλογές πολιτικής.

– Η αξιολόγηση του θεσμικού πλαισίου πολιτικής (νομοθετικού, χρηματοδοτικών μέσων, διάρθρωσης δημόσιων φορέων) και η διατύπωση προτάσεων για αναγκαίες αλλαγές.

– Η ανάλυση των επενδύσεων στον τουρισμό και σε συναφείς τομείς, συνολικών, δημόσιων (με ειδική αναφορά στο πρώτο και δεύτερο Κοινωνικό Πλαίσιο Στήριξης), ιδιωτικών (ιδιαίτερα αυτών που πραγματοποιήθηκαν με τα κίνητρα του Ν. 1262/82).

Ι. Γενικά συμπεράσματα της μελέτης

Η εξέλιξη του τουρισμού στην Ελλάδα, ως οικονομικού τομέα και σε σχέση με τη χωροταξική του διάρθρωση, παρου-

σιάζεται προβληματική μέχρι σήμερα και ως προς τις διαφαινόμενες προοπτικές, για λόγους διεθνών συγκυριών και εσωτερικών ανεπαρκειών και αδυναμιών.

Από οικονομική άποψη διαπιστώνεται ότι, ενώ ο τουρισμός είναι ένας από τους βασικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας, με σημαντική συμβολή στο σχηματισμό του προϊόντος, της απασχόλησης, του παγίου κεφαλαίου, των αποταμιεύσεων, των συναλλαγματικών εσόδων όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο (σε σχέση με το τελευταίο αναφέρεται η μεγάλη συμβολή του τουρισμού στη συγκράτηση πληθυσμού και ανάπτυξη των νησιωτικών περιοχών), η ανταγωνιστικότητα και η αποδοτικότητα του περιορίζεται συνεχώς).

Οι λόγοι αφορούν το μη ικανοποιητικό τρόπο ανάπτυξης του ίδιου του τομέα (ανεπαρκέστατη οργάνωση και διαχείριση, χαμηλή βιωσιμότητα μονάδων, χαμηλή πληρότητα, έντονη εποχικότητα, χαμηλής στάθμης ανθρώπινο δυναμικό, έλλειψη ισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, υποβαθμισμένο επίπεδο προσφερόμενων υπηρεσιών, παλαιότητα και έλλειψη συντήρησης εγκαταστάσεων, κ.λπ.) αλλά και των τομέων στήριξης της τουριστικής ανάπτυξης (υποδομή, δημόσια διοίκηση και τοπική αυτοδιοίκηση, ποιότητα περιβάλλοντος, λοιποί οικονομικοί τομείς).

Από χωροταξική άποψη διαπιστώνεται ότι ενώ ολόκληρος ο ελληνικός χώρος διαθέτει ποικίλους σημαντικότερους τουριστικούς πόρους, η ανεξέλεγκτη χωροθέτηση της τουριστικής δραστηριότητας δεν τους αξιοποιεί κατάλληλα ή και θέτει σε κίνδυνο την ακεραιότητά τους, με κρίσιμες συνέπειες στο περιβάλλον αλλά και στην εξέλιξη του ίδιου του τουρισμού.

Εξίσου βλαπτική για τον τουρισμό από χωροταξική άποψη είναι η διάρθρωση στο χώρο άλλων δραστηριοτήτων, μη συμβατών με την τουριστική (εγκαταστάσεις παραγωγής ενέργειας, εξορυκτικές, βιομηχανικές, παντός είδους μεγάλες εγκαταστάσεις, που δημιουργούν αλλοιώσεις στο περιβάλλον). Αλλά και κατ' αρχήν συμβατές χρήσεις (κατοικία, διαμορφώσεις κοινόχρηστων χώρων και χώρων αναψυχής, κ.λπ.) μπορεί να έχουν βλαπτική επίδραση στον τουρισμό αν γίνουν χωρίς τον κατάλληλο χωροταξικό, πολεοδομικό και κτιριοδομικό σχεδιασμό.

Ειδικά, η παράνομη αυθαίρετη δόμηση και εγκατάσταση χρεώσεων παντός είδους, που αποτελεί εκτεταμένη και εντεινόμενη πρακτική, ιδιαίτερα στις τουριστικές περιοχές, προκαλεί τη μεγαλύτερη ζημιά στο περιβάλλον και στον τουρισμό.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι το πρόβλημα του ελληνικού τουρισμού είναι πρόβλημα οργάνωσης και διαχείρισης. Η ύπαρξη σημαντικών τουριστικών πόρων δεν φθάνει για να εξασφαλίσει ευνοϊκή εξέλιξη της τουριστικής δραστηριότητας μέσα στο διεθνές ισχυρά ανταγωνιστικό κλίμα και τις δυσμενείς συγκυρίες σε γειτονικές χώρες.

Αντίθετα, καλή και δημιουργική οργάνωση και διαχείριση μπορεί, σε σημαντικό βαθμό, να υποκαταστήσει την έλλειψη

των εργαζομένων, η άνοδος του βιωτικού επιπέδου, η επέκταση του ελεύθερου χρόνου, η αύξηση της αστικοποίησης και η υποβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος, η ανάπτυξη των μαζικών μέσων μεταφοράς, κυρίως του αεροπλάνου παράλληλη με τη μείωση των τιμών των εισιτηρίων σε προσιτά επίπεδα και γενικά η αύξηση της κινητικότητας και του ενδιαφέροντος για τη γνωριμία άλλων τόπων και πολιτισμών.

Διακυμάνσεις στην εξέλιξη της τουριστικής κίνησης παρατηρούνται σε περιόδους έκρηξης πολέμων, έξαρσης της τρομοκρατίας και γενικής οικονομικής κρίσεως, φαινόμενα στα οποία είναι ευαίσθητος ο τουρισμός.

Σε συνθήκες, πάντως γενικής μεσοχρόνιας σταθερότητας

τουριστικών πόρων και, πάντως, να εξασφαλίσει διάρκεια και ανοδική πορεία στην τουριστική δραστηριότητα.

Π. Συμπεράσματα και προκαταρκτικές προβλέψεις κατά θεματικές ενότητες

1. Αναπτυξιακή θεώρηση του τουρισμού

Στη θεματική αυτήν ενότητα γίνεται ανασκόπηση της εξέλιξης του τουρισμού ως οικονομικού κλάδου σε διεθνές, εθνικό, περιφερειακό και νομαρχιακό επίπεδο, επισημαίνονται και αξιολογούνται τα προβλήματα, οι δυνατότητες, οι τάσεις και προοπτικές και η πολιτική ανάπτυξης του κλάδου.

1.1. Διεθνές επίπεδο

Σε διεθνές επίπεδο παρατηρείται ότι ο τουρισμός παρουσιάζει ταχεία ανοδική εξέλιξη και σημαντική διασπορά στο χώρο. Οι αφίξεις τουριστών στις τουριστικές αγορές του πλανήτη από 25 εκατομμύρια το 1950 έφθασαν τα 450 εκατομμύρια το 1991 (μέση ετήσια αύξηση 7,3%). Τα συναλλαγματικά έσοδα από 2 δισεκατομμύρια δολάρια το 1950 έφθασαν τα 261 δισεκατομμύρια δολάρια το 1991 (μέση ετήσια αύξηση 12,6%).

Ο κλάδος τουρισμού και ταξιδιών αποτελεί σήμερα τη μεγαλύτερη βιομηχανία στη διεθνή οικονομία, αφού το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν που δημιουργεί είναι το 5,5% του συνολικού, οι επενδύσεις στον τουρισμό είναι το 7,5% των συνολικών και έχει δημιουργήσει 112 εκατομμύρια θέσεις εργασίας. Οι καθοριστικοί παράγοντες για την εξέλιξη αυτή του τουρισμού είναι η κατοχύρωση του δικαιώματος ετήσιας άδειας

αναμένεται αύξηση της τουριστικής κίνησης με ρυθμό 3,5%-4% ετησίως στην τελευταία δεκαετία του αιώνα.

Η Ευρώπη συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό της διεθνούς τουριστικής κίνησης (64%), με μειούμενο όμως ρυθμό μεταβολής λόγω ταχύτερης αύξησης του τουριστικού ρεύματος προς τις χώρες της ανατολικής Ασίας και της Αφρικής. Επίσης το μεγαλύτερο ποσοστό του ευρωπαϊκού τουρισμού συγκεντρώνει η Μεσογειακή Λεκάνη (73%) και μάλιστα διαχρονικά αυξανόμενο και, στη Μεσογειακή Λεκάνη, το μεγαλύτερο ποσοστό (84%) συγκεντρώνει η βορειοδυτική της περιοχή (Ιταλία, Ισπανία, Γαλλία, Πορτογαλία).

Σε σχέση με το διεθνές δυναμικό σε καταλύματα η Ευρώπη συγκεντρώνει το 47%, ενώ τα συναλλαγματικά έσοδα αποτελούν το 54% των διεθνών.

Ο ετήσιος ρυθμός αύξησης της τουριστικής κίνησης στην Ευρώπη αναμένεται να είναι 3,3% στη δεκαετία 1990-2000 και στις χώρες της Μεσογειακής Λεκάνης 3,8%. Μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο το μικρότερο ρυθμό αύξησης αναμένεται να παρουσιάσει η βορειοδυτική Μεσόγειος (3%) και το μεγαλύτερο η νοτιοανατολική, Λιβύη, Αίγυπτος, Λίβανος (7,2%), ενώ για τη βορειοανατολική Μεσόγειο, Ελλάδα, πρώην Γιουγκοσλαβία, Τουρκία ο αναμενόμενος ρυθμός είναι 6,1%.

Η Ελλάδα έχει το 2,3% της διεθνούς τουριστικής κίνησης, το 4,3% της ευρωπαϊκής και το 5,2% της μεσογειακής.

1.2. Εθνικό επίπεδο

Σε εθνικό επίπεδο παρατηρείται ότι στην τελευταία δεκαπε-

νταετία ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης των αφίξεων αλλοδαπών τουριστών στην Ελλάδα ήταν υψηλός (8,4%) με αποτέλεσμα το 1990 να έχουμε 9 εκατομμύρια αφίξεις έναντι 3 εκατομμυρίων το 1975. Ο αριθμός αυτός αναμένεται να αυξηθεί με ετήσιο ρυθμό 5,3% και να είναι 15 εκατομμύρια το 2000 υπό προϋποθέσεις, όμως, βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας του ελληνικού τουριστικού προϊόντος, που είναι χαμηλή.

Ο κλάδος παράγει το 10% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος της χώρας, δημιουργεί το 11%-18% των θέσεων εργασίας (απασχολούνται 280 με 380 χιλιάδες άτομα άμεσα στον τουρισμό και 110 χιλιάδες έμμεσα), το 35% των αδήλων πόρων σε συνάλλαγμα και το 6,4% των επενδύσεων παγίου κε-

φαλαίου. Αποτελεί, δηλαδή, σημαντικό τομέα της ελληνικής οικονομίας.

Η αλλοδαπή ζήτηση προέρχεται κύρια από την Ευρώπη (90% των αφίξεων) με πιο δυναμική τη γερμανική αγορά. Ενώ, όμως, οι άλλες ευρωπαϊκές χώρες προορισμού βρίσκονται σε άνετη απόσταση ταξιδιού με αυτοκίνητο από τις χώρες προέλευσης, η Ελλάδα απέχει σημαντικά, με αποτέλεσμα οι αφίξεις να γίνονται κατά 76% με αεροπλάνο, αυξάνοντας το κόστος ταξιδιού και δημιουργώντας ανάγκες για αναβάθμιση της ανεπαρκούς σήμερα υποδομής αερομεταφορών.

Στο συντριπτικό της ποσοστό η τουριστική ζήτηση απευθύνεται στο δίτιλο «ήλιος-θάλασσα» και σε σημαντικό βαθμό συγκεντρώνεται χωρικά στις παράλιες περιοχές και χρονικά στους μήνες του καλοκαιριού.

Διαπιστώνεται μεγάλο ποσοστό «παραοικονομίας» στον κλάδο, που οφείλεται κύρια στην πολύ μεγάλη αύξηση των αδήλων και κατά το πλείστον αυθαίρετα οικοδομούμενων ενοικιαζόμενων δωμάτων. Έτσι, έναντι 438 χιλιάδων κλινών σε ξενοδοχεία και 287 χιλιάδων σε δηλωμένα δωμάτια το 1990, οι κλίνες σε αδήλωτα είναι 700 χιλιάδες (49% του συνόλου των κλινών). Αδήλωτες και παράνομες δραστηριότητες ασκούνται και σε κλάδους συναφείς προς τον τουρισμό (καταστήματα σίτισης, εμπορίας τουριστικών ειδών, κέντρα διασκέδασης, υπηρεσίες μεταφορών, κ.λπ.) με αποτέλεσμα το ποσοστό της «παραοικονομίας» στον κλάδο να εκτιμάται σε 60% και πάνω.

Η μεγάλη έκταση της αυθαίρετης, γενικά υποβαθμισμένης

και ανεξέλεγκτης τουριστικής προσφοράς (εγκαταστάσεις, εξυπηρετήσεις), ιδιαίτερα έντονη στις τουριστικά αναπτυσσόμενες και κορεσμένες περιοχές της χώρας, δημιουργεί ζημιές στο περιβάλλον, φυσικό και ανθρωπογενές, που θεωρείται ιδιαίτερα ελκυστικό και αποτελεί τη βάση για την προσέλκυση τουριστών στη χώρα.

Η κατάσταση αυτή με τη συνέργεια και άλλων δυσμενών παραγόντων (παλαιωμένες ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις, γενικά κακή οργάνωση και διαχείριση, κρίσιμη ανεπάρκεια γενικής και ειδικής υποδομής, δυσλειτουργίες στις κορεσμένες περιοχές, παντός είδους ρύπανση και αλλοιώσεις, μεγάλη απόσταση από τις ευρωπαϊκές χώρες προέλευσης) καθιστά

το ελληνικό τουριστικό προϊόν μη ανταγωνιστικό, το περιορίζει στην αγορά του μαζικού, χαμηλού εισοδήματος τουρισμού και το εξαρτά απόλυτα από τη μονοαγοραστική δύναμη των διεθνών τουριστικών πρακτόρων, που πιέζουν τις τιμές κάτω του κόστους και εξαναγκάζουν τους τουριστικούς επιχειρηματίες σε κρίσιμη υποβάθμιση των παρεχομένων υπηρεσιών. Η κρατική πολιτική ανάπτυξης του κλάδου, όπως ασκήθηκε στη μεταπολεμική περίοδο δεν είχε ευνοϊκά αποτελέσματα. Μέχρι το 1973 η πολιτική απέβλεπε κύρια στη μεγιστοποίηση των συναλλαγματικών εσόδων, μέσω ενός συστήματος χρηματοδοτικών κινήτρων για αύξηση της προσφοράς κλινών, με τρόπο όμως, που μέχρι το 1967 οδήγησε στη συγκέντρωση επενδύσεων στα αστικά κέντρα και, στην επόμενη περίοδο μέχρι το 1973, προκάλεσε χωρική διασπορά μεγάλων μονάδων και σε μη αστικές περιοχές, όπου όμως έλειπε η υποδομή. Από το 1972 ως το 1980 η πολιτική τουριστικής ανάπτυξης συνδυάστηκε με τη γενικότερη πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης, ενίσχυσης προβληματικών περιοχών, περιορισμού των πιέσεων στις κορεσμένες περιοχές. Τα κίνητρα που προβλέφθηκαν, όμως, αποδείχτηκαν αδύναμα να αποτρέψουν την παραπέρα συγκέντρωση στις αναπτυσσόμενες περιοχές και την εμφάνιση και ραγδαία ανάπτυξη της «παραξενοδοχίας» και της αυθαίρετης και ανεξέλεγκτης δόμησης. Επιπλέον δε συνδυάστηκαν με κατασυνή της αναγκαίας υποδομής, με αποτέλεσμα την κρίσιμη υποβάθμιση του περιβάλλοντος στις αναπτυσσόμενες περιοχές και τον περιορισμό της βιωσιμότητας των επιχειρήσεων στις νέες περιοχές.

Στην περίοδο της δεκαετίας του '80 ίσχυσε νέο σύστημα κινήτρων (Ν. 1262/82), που προέβλεπε εκτός των άλλων επιδότηση κεφαλαίου για τουριστικές επενδύσεις και ευνόησε τις μικρομεσαίες τουριστικές επιχειρήσεις. Και στην περίοδο αυτή οι επιδοτούμενες επενδύσεις κατευθύνθηκαν στις τουριστικά αναπτυσσόμενες περιοχές και σε μονάδες μικρού μεγέθους και χαμηλών κατηγοριών και απέτρεψαν την αναβάθμιση της τουριστικής προσφοράς. Η αυθαίρετη και παράνομη δόμηση ενοικιαζόμενων δωμάτων έφθασε σε επίπεδα αιχμής στην περίοδο αυτή.

Από το 1990 μέχρι σήμερα ισχύει νέο θεσμικό πλαίσιο τουριστικής πολιτικής, όπου ιδιαίτερης σημασίας είναι ο νέος του-

ριστικός νόμος 2160/93 και τα κοινοτικά προγράμματα των περιόδων 1989-93 και 1994-99. Παρατηρείται εδώ, όμως, ότι η πολιτική προωθείται χωρίς η Πολιτεία να έχει προσδιορίσει σαφώς τη στρατηγική και τις βασικές επιδιώξεις που πρέπει να επιτευχθούν για τον ελληνικό τουρισμό.

Για τον προσδιορισμό στρατηγικής του τουρισμού επιχειρείται στη μελέτη διερεύνηση 3 εναλλακτικών σεναρίων εξέλιξης του τουρισμού και η αξιολόγηση σε κάθε σενάριο των εξωτερικών και εσωτερικών παραγόντων, που επηρεάζουν τη ζήτηση των ελληνικών τουριστικών υπηρεσιών από τους αλλοδαπούς.

Κατά το πρώτο σενάριο το τουριστικό προϊόν στοχεύει στον «επιλεκτικό τουρισμό», η αξιολόγηση, όμως, των θετικών και αρνητικών εξωτερικών και εσωτερικών παραγόντων που θα επηρεάσουν το σενάριο αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, τουλάχιστον μέχρι το 1996, ο ελληνικός τουρισμός δεν μπορεί να είναι «επιλεκτικός».

Κατά το δεύτερο σενάριο ο ελληνικός τουρισμός αυξάνει την ανταγωνιστικότητά του στη διεθνή αγορά με ανανέωση, ποιτική βελτίωση, αύξηση της προστιθέμενης αξίας του προϊόντος, δηλαδή αναβάθμιση του περιβάλλοντος στη χώρα και βελτίωση της υποδομής και των τουριστικών υπηρεσιών, που αποτελούν στόχους, για τους οποίους υπάρχουν οι προϋποθέσεις αν γίνει ορθή αξιοποίηση των πόρων των κοινοτικών προγραμμάτων της περιόδου 1994-99.

Κατά το τρίτο σενάριο, που είναι και το λιγότερο ελπιδοφόρο, συνεχίζονται οι δυσμενείς συνθήκες χαμηλής ανταγωνιστικότητας του ελληνικού προϊόντος, χαμηλών τιμών κάτω

του κόστους και υποβαθμισμένων τουριστικών υπηρεσιών, που η αξιολόγηση των θετικών και αρνητικών εξωτερικών και εσωτερικών παραγόντων δείχνει ότι είναι το πιθανότερο να συμβεί.

Από τη διερεύνηση των σεναρίων προκύπτει ότι η στρατηγική της αναβάθμισης του ελληνικού τουριστικού προϊόντος είναι ένα επιθυμητό και εφικτό σενάριο και με βάση αυτό αξιολογείται στη μελέτη η τρέχουσα τουριστική πολιτική.

Συγκεκριμένα, ο τουριστικός νόμος 2160/93 κρίνεται ότι δεν είναι εναρμονισμένος με τους στόχους αναβάθμισης του τουριστικού προϊόντος, δηλαδή: α) ανάπτυξης του τουρισμού σε ανταγωνιστική βάση, εξασφάλισης και διατήρησης υψηλού

επιπέδου υπηρεσιών και υψηλών αποδόσεων και β) άμβλυνσης της χωρικής και χρονικής συγκέντρωσης με ανάπτυξη κατάλληλων εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Έτσι, η ανάπτυξη του τουρισμού σε ανταγωνιστική βάση αντιμετωπίζεται αποσπασματικά και δεν προβλέπεται κάποια συγκεκριμένη παρέμβαση για βελτίωση της κατάστασης στις κορεσμένες τουριστικά περιοχές, που αποτελούν πρώτη προτεραιότητα. Επίσης, δεν προωθούνται κατάλληλα εναλλακτικές μορφές τουρισμού για άμβλυνση των φαινομένων αιχμής σε λίγους μήνες και σε λίγες περιοχές της χώρας.

Ανάλογα, μπορεί να ειπωθεί ότι και τα εργαλεία υλοποίησης της πολιτικής (κίνητρα, πρόγραμμα δημόσιων επενδύσεων, αναδιάρθρωσης και καλύτερη οργάνωση φορέων) δεν διαμορφώνονται κατάλληλα για την επίτευξη του βασικού στόχου της αναβάθμισης.

Οι προκαταρκτικές προτάσεις πολιτικής για την επίτευξη των άμεσων στόχων που προσδιορίστηκαν παραπάνω είναι συνοπτικά:

– Για αναβάθμιση της τουριστικής προσφοράς προτείνεται ο χαρακτηρισμός των κορεσμένων περιοχών ως πρώτης προτεραιότητας για άμεσες παρεμβάσεις, η κατάρτιση τοπικών ολοκληρωμένων προγραμμάτων τουριστικής ανάπτυξης και εξυγίανσης, η εφαρμογή συστήματος κινήτρων για τις τουριστικές επιχειρήσεις ίδιου με της βιομηχανίας δεδομένης της παραπλήσιας οικονομικής σημασίας του κλάδου για τη χώρα, η παροχή ενισχύσεων για εκσυγχρονισμό ξενοδοχειακών μονάδων ηλικίας άνω των 10 ετών (εκτιμάται ότι το πρόγραμμα

θα απαιτήσει τη διάθεση 40 δισεκατομμυρίων δραχμών για την επόμενη εξαετία), η αναδιάρθρωση των φορέων τουρισμού, ώστε να ανταποκρίνονται καλύτερα στις ανάγκες ορθής προώθησης της ανάπτυξης του κλάδου, αποτελεσματικού ελέγχου της ποιότητας του τουριστικού προϊόντος και ομαλής συνεργασίας με φορείς συναφών δραστηριοτήτων, ορθής και πλήρους αξιοποίησης των διαθέσιμων πόρων, χρηματοοικονομικών και περιβαλλοντικών.

– Για άμβλυνση της εποχικότητας και της χωρικής υπεργέντρωσης προτείνεται η ταχεία ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού, του ιαματικού, του συνεδριακού, του πολιτιστικού, του αθλητικού, του ορεινού τουρισμού, του οικοτουρι-

σμού, του αγροτουρισμού, που έχουν ως χαρακτηριστικό να διασπείρονται σε χρόνο και χώρο, αντίθετα προς τον τουρισμό των ακτών, που συγκεντρώνεται έντονα χρονικά και χωρικά. Η διάθεση πόρων από το πρόγραμμα δημόσιων επενδύσεων, το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης και τις σχετικές Κοινοτικές Πρωτοβουλίες και η παροχή κινήτρων για προσέλκυση ιδιωτικών κεφαλαίων, καθώς και οι ευνοϊκές θεσμικές ρυθμίσεις αποτελούν εργαλεία πολιτικής που πρέπει να χρησιμοποιηθούν άμεσα για το σκοπό αυτό.

– Παράλληλα με την πολιτική προσφοράς τουριστικών υπηρεσιών προτείνεται να σχεδιαστεί και ασκηθεί ορθή και αποτελεσματική πολιτική ζήτησης του ελληνικού τουριστικού προϊόντος (προβολή και διαφήμιση, οργάνωση εκδηλώσεων, συστηματική παρακολούθηση της αγοράς, έγκαιρη και αποτελεσματική προώθηση του ελληνικού τουριστικού προϊόντος, άνοιγμα νέων αγορών, κ.λπ.) και πολιτική τιμών, δηλαδή επηρεασμός τους προς την κατεύθυνση των τιμών εκείνων, που διαμορφώνονται σε μίαν ελεύθερη ανταγωνιστική αγορά και που θα είναι ανώτερες αυτών που διαμορφώνονται σήμερα κάτω από συνθήκες υποβαθμισμένου τουριστικού προϊόντος και γενικότερων οργανωτικών αδυναμιών.

1.3. Διαπεριφερειακή θεώρηση

Στο τμήμα αυτό παρουσιάζεται μια γενική και κατά ειδικά θέματα διαπεριφερειακή και διανομαρχιακή θεώρηση της τουριστικής ανάπτυξης και του συσχετισμού της με την εν γένει περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα.

Η παρουσίαση αυτή συμπληρώνεται και τεκμηριώνεται με κατά νομούς και περιφέρειες στοιχεία του ειδικού παραρτήματος². Με βάση τα στοιχεία αυτά γίνονται στατιστικές επεξεργασίες και συσχετίσεις μεγεθών, τα συμπεράσματα των οποίων παρουσιάζονται συνοπτικά παρακάτω.

Ο ελληνικός χώρος είναι προικισμένος με πληθώρα και μεγάλη ποικιλία φυσικών και ανθρωπογενών πόρων έλξης της τουριστικής δραστηριότητας.

Εν τούτοις, δεν αναπτύχθηκαν οι περιφέρειες και οι νομοί ανάλογα με τους πόρους που διέθεταν. Η τουριστική δραστηριότητα στο χώρο ξεκίνησε από την απόλυτη συγκέντρωση στην Αττική, προχωρώντας σε μια δεύτερη συγκέντρωση σε

λίγες ακόμα περιοχές και αργότερα σε περισσότερες, πλησιάζοντας ή και υπερβαίνοντας συνήθως τα όρια κορσεμού των προηγούμενων. Τα περιθώρια για να μπου και καινούργιες περιοχές σε τροχιά τουριστικής ανάπτυξης είναι πολύ μεγάλα.

Μεγάλο ρόλο στην επιλεκτική συγκέντρωση διαδραμάτισε στα αρχικά στάδια η ύπαρξη διεθνών γνωστών τουριστικών πόρων, που δεν έχουν ανάγκη διαφήμισης και προβολής, σε συνδυασμό με ύπαρξη υποδομής (Αττική).

Η ανάπτυξη του μέσου της προβολής και η δημιουργία υποδομής σε άλλα σημεία του χώρου δημιούργησε σταδιακά και άλλα κέντρα έλξης (Ρόδος, Κέρκυρα, Κρήτη, Χαλκιδική).

Η επικράτηση του μαζικού τουρισμού στις δύο τελευταίες δεκαετίες προσανατόλισε τη ζήτηση προς αμμόδεις ακτές. Το δίπολο «ήλιος-θάλασσα» ευνόησε τις περιοχές μεγάλου μήκους αμμωδών ακτών με θερμό και ξερό κλίμα και υψηλή ηλιοφάνεια μεγάλης διάρκειας και περιόρισε τη σημασία των πολιτιστικών στοιχείων και των φυσικών καλλονών γενικά (με μόνη εξαίρεση των αξιολογών παραδοσιακών οικισμών που διατηρούν την ελκυστικότητά τους).

Εν τούτοις έχει ήδη εμφανισθεί και στην Ελλάδα η με έντονο ρυθμό εξελισσόμενη ζήτηση για ποικιλία τουριστικών πόρων από νέες μορφές τουρισμού πέρα από το δίπολο «ήλιος-θάλασσα» ή και σε συνδυασμό με αυτό. Η Ελλάδα με τη γεωμορφολογική, οικονομική και ιστορικοπολιτιστική ποικιλία στις διάφορες περιοχές της έχει να προβάλλει και να αξιοποιήσει ένα μεγάλο πλούτο ανοίγοντας ταυτόχρονα νέες περιο-

χές στην τουριστική ανάπτυξη, ακόμα και στη γειτονιά κορσεμένων ήδη περιοχών (π.χ. νότιες περιοχές νήσων Κρήτης, Ρόδου, Κέρκυρας).

Πάντως, η γεινιάση περιοχών με τα δύο μεγάλα αστικά κέντρα, Αθήνα και Θεσσαλονίκη, δημιουργεί μόνιμο παράγοντα ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών από τους κατοίκους τους. Παρατηρείται μεγάλη εξάπλωση δεύτερης (εξοχικής) και τρίτης κατοικίας που μπορεί να συνδυασθεί με τη μετατροπή της σε ενοικιαζόμενο κατάλυμα και να διασπαρεί σε μεγάλες αποστάσεις από τον τόπο μόνιμης διαμονής ιδιοκτητών και ενοικιαστών λόγω αυξανόμενης δυνατότητας μετακίνησης (αύξηση ιδιοκτησίας Ι.Χ., αύξηση εισοδήματος για

χρήση ακριβότερων συγκοινωνιακών μέσων, κ.λπ.).

Η συμβολή του τουρισμού στην ανάπτυξη των περιφερειών υπήρξε σημαντική, κύρια για τις περιμετρικές και στερούμενες άλλων βασικών οικονομικών πόρων, και δραστηριοτήτων περιοχές (νησιωτικές κυρίως). Η αύξηση του αριθμού τουριστών σχετίζεται θετικά με τις ιδιωτικές καταθέσεις. Η αύξηση του αριθμού διανυκτερεύσεων αλλοδαπών σχετίζεται θετικά επιπλέον και με την τριτογενή απασχόληση, ενώ του αριθμού διανυκτερεύσεων ημεδαπών σχετίζεται θετικά επιπλέον και με το ΑΕΠ.

Η μέτρηση της συγκεντρωτικότητας αλλοδαπού και ημεδαπού τουρισμού έδειξε, ότι ο πρώτος παρουσιάζει πολύ μεγάλη συγκεντρωτικότητα σε χώρο και χρόνο, ενώ ο δεύτερος διασπείρεται πιο ισόρροπα.

Η τουριστική δραστηριότητα, ως οικονομική βάση περιοχών συνυπάρχει με την οικονομική βάση στον πρωτογενή και τον τριτογενή τομέα, αντίθετα παρατηρείται αλληλοαπώθηση με την οικονομική βάση στο δευτερογενή τομέα (εξόρυξη, παραγωγή ενέργειας, μεταποίηση).

Η ύπαρξη γενικής υποδομής στις περιφέρειες και στους νομούς (μεταφορές, ύδρευση-αποχέτευση-απορρίμματα, υποδομή προστασίας και ανάδειξης πολιτιστικών και περιβαλλοντικών πόρων) επηρεάζει θετικά την τουριστική ανάπτυξη αλλά και επηρεάζεται θετικά από αυτήν, διότι η τουριστική ανάπτυξη δημιουργεί ζήτηση για υποδομή. Δεν παρουσιάζεται, όμως, πάντοτε θετική σχέση ανάμεσα στην υποδομή και την τουριστική ανάπτυξη στις μέχρι σήμερα και τις σχεδια-

ζόμενες εξελίξεις, με την έννοια ότι δεν ευνοούνται όλες οι τουριστικές περιοχές στην κατανομή των δημόσιων δαπανών ανάλογα με τις ανάγκες. Η υστέρηση έχει ήδη προκαλέσει υποβάθμιση του περιβάλλοντος σε τουριστικά κορσεμένες περιοχές, με δυσμενή επίδραση στο προσφερόμενο τουριστικό προϊόν.

Οι ιδιωτικές επενδύσεις στον τουρισμό είναι σημαντικές και αποτελούν μεγάλο μέρος των συνολικών ιδιωτικών επενδύσεων των τουριστικών περιοχών. Οι επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν με τα κίνητρα του Ν. 1262/82 αποτελούν σε μερικές περιοχές σημαντικό ποσοστό των συνολικών ιδιωτικών επενδύσεων.

1.4. Κατά περιφέρεια θεώρηση

Στο μέρος αυτό παρουσιάζεται η κατάσταση του τουρισμού και οι προκαταρκτικές προτάσεις πολιτικής για δύο τουριστικές περιφέρειες.

α. Περιφέρεια Αττικής

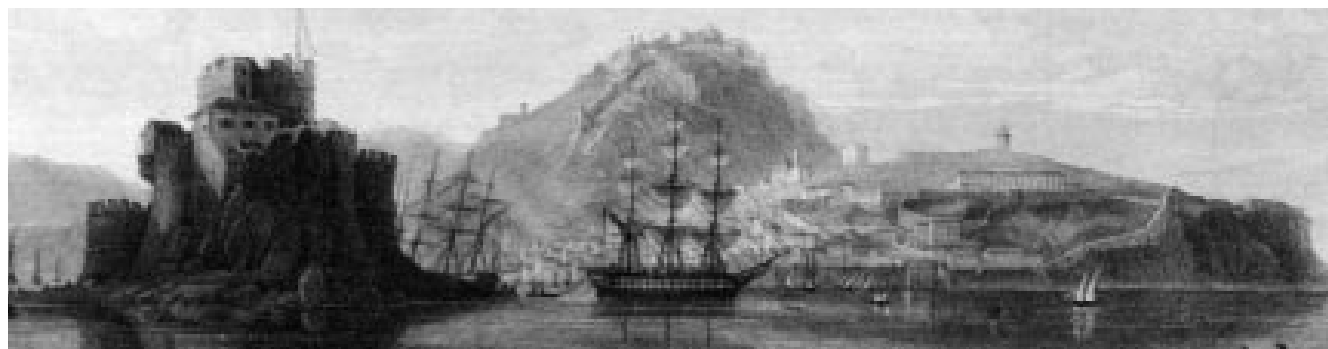
Οι κυριότερες διαπιστώσεις της μελέτης της Αττικής είναι ότι, κατέχει υψηλή θέση σε διεθνή και εθνική κλίμακα σε πολιτιστικούς πόρους και έτσι αποτελεί το σημαντικότερο πόλο πολιτιστικού τουρισμού· πλεονέκτημα όμως, που αναιρείται από τη χειρότερη μεταξύ όλων των περιφερειών κατάσταση του περιβάλλοντος, καθώς έρχεται πρώτη σε ξενοδοχειακό δυναμικό, σε μέση ετήσια απασχόληση στον τουρισμό, πρώτη σε αριθμό διανυκτερεύσεων ημεδαπών και δεύτερη σε αριθμό διανυκτερεύσεων αλλοδαπών, αλλά είναι από τις τελευταίες σε ρυθμούς εξέλιξης τουριστικών μεγεθών μεταξύ όλων των νομών. Υψηλή θέση σε απόλυτους αριθμούς και χαμηλή σε ρυθμούς εξέλιξης παρατηρείται επίσης σε συναφή οικονομικά μεγέθη.

Η κατάσταση του περιβάλλοντος έχει διττή επιρροή στα μεγέθη του τουρισμού της Αττικής. Αφενός απωθεί τους αλλοδαπούς τουρίστες και δεν ευνοεί τις τουριστικές επενδύσεις, οδηγεί σε χαμηλές αποδόσεις κεφαλαίου και σε χαμηλή πληρότητα εγκαταστάσεων, που λόγω της διεθνούς και εθνικής σημασίας της Αθήνας επηρεάζει αρνητικά τα συνολικά μεγέθη τουρισμού και ευρύτερης οικονομίας της χώρας δημιουργεί τεράστιες ανάγκες εξόδου των κατοίκων του λεκανοπεδίου Αττικής στη λοιπή χώρα στις αργίες.

Οι προκαταρκτικές προτάσεις πολιτικής για την τουριστική ανάπτυξη της Αθήνας αποσκοπούν στην αναβάθμιση και ανάδειξη του περιβάλλοντος, βελτίωση της υποδοχής, εκσυγχρονισμό εγκαταστάσεων, κύρια ξενοδοχείων πολυτελείας και ΑΑ' κατηγορίας και προσανατολισμό της τουριστικής δραστηριότητας προς το συνεδριακό, τον πολιτιστικό, τον αθλητικό τουρισμό και τον τουρισμό επαγγελματικών υποθέσεων και αγορών, όπου η Αττική παρουσιάζει συγκριτικά πλεονεκτήματα.

Β. Περιφέρεια Κρήτης

Η Κρήτη διαθέτει διεθνούς σημασίας αρχαιολογικούς χώρους και σημαντικό αριθμό αξιόλογων παραδοσιακών οικισμών και

έρχεται πρώτη σε διατηρητέα ανθρωπογενή τοπία. Από πλευράς φυσικής κληρονομιάς επισημαίνεται ότι η Κρήτη έρχεται δεύτερη μεταξύ όλων των περιφερειών σε μήκος αμφοδών ακτών και έχει τον Εθνικό Δρυμό Σαμαριάς, που είναι από τους πιο γνωστούς και τουριστικά αξιοποιημένους στη χώρα.

Από κλιματική άποψη η Κρήτη είναι η πιο ευνοημένη περιφέρεια (μεγάλη ηλιοφάνεια, υψηλές θερμοκρασίες, μεγάλη διάρκεια δροσερού και ξηρού καλοκαιριού στη βόρεια πλευρά, ενώ η νότια υστερεί κατά το ότι παρουσιάζεται έντονα ανεμώδης και πολύ ζεστή το καλοκαίρι). Το κλίμα αποτελεί αναμφισβήτητο συγκριτικό πλεονέκτημα της Κρήτης για ανάπτυξη του τουρισμού και της παρέχει τη δυνατότητα να έχει τη μεγαλύτερη (επτάμηνη) διάρκεια τουριστικής περιόδου μεταξύ όλων των περιφερειών.

Από τους τέσσερις νομούς της Κρήτης το μεγαλύτερο ποσοστό ξενοδοχειακού δυναμικού συγκεντρώνει ο νομός Ηρακλείου, που έρχεται τρίτος μεταξύ όλων των νομών της χώρας σε αριθμό ξενοδοχειακών κλινών. Ακόμα, πρέπει να αναφερθεί ότι 90% των κλινών ξενοδοχείων και το 95% των Α' και ΑΑ' κατηγορίας συγκεντρώνονται στο βόρειο άξονα Ρεθύμνου, Ηρακλείου, Αγίου Νικολάου, λόγω ύπαρξης εκεί υποδομής και αστικών υπηρεσιών και λόγω των καλύτερων από το νότιο άξονα κλιματικών συνθηκών. Η Κρήτη είναι μια από τις κυριότερες περιοχές αλλοδαπού τουρισμού, αφού το 94% του συνόλου των διανυκτερεύσεων (1990) πραγματοποιούνται από αλλοδαπούς, με αποτέλεσμα έντονη συγκέντρωση στην τουριστική περίοδο.

Συνοπτικά, αναφέρεται ότι η Κρήτη παρουσιάζει προβλήματα υπερσυγκέντρωσης της τουριστικής κίνησης σε χώρο και χρόνο και γενικής ανεπάρκειας της υποδομής, που εν μέρει σχετίζεται με το πρώτο φαινόμενο.

Οι προοπτικές για αντιμετώπιση των προβλημάτων και καλύτερη αξιοποίηση των δυνατοτήτων είναι καλές γιατί, η Κρήτη λόγω του νησιωτικού χαρακτήρα της, της μεγάλης της απόστασης από το γεωγραφικό κέντρο της Κοινότητας (αποτελεί το πιο απομακρυσμένο νοτιοανατολικό της σημείο) και της λοιπής Ελλάδας, της ισχυρής ιστορικής της ταυτότητας και των ιδιαιτεροτήτων της, έχει δείξει ότι μπορεί να αυτενεργεί. Έχει αναπτύξει σημαντικές δραστηριότητες με πρωτοβου-

λίες των ντόπιων παραγόντων και φιλοδοξεί να γίνει το οικονομικό, ερευνητικό και πολιτιστικό κέντρο στο χώρο της Νοτιοανατολικής Μεσογείου.

2. Τουριστικές περιοχές και ζώνες

2.1. Τυπολογία περιοχών και ζωνών

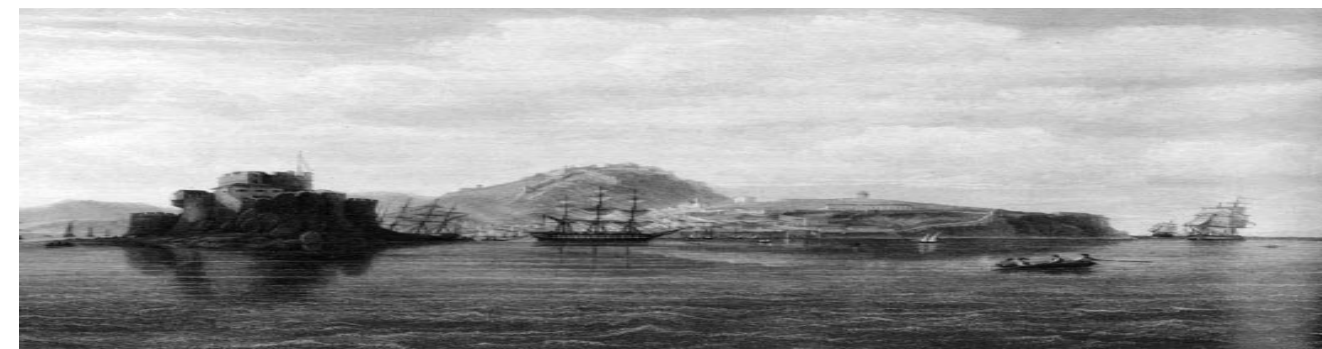
Παράλληλα με την ανάλυση της ανάπτυξης και χωρικής διάρθρωσης του τουρισμού σε διεθνές, εθνικό, περιφερειακό επίπεδο και επίπεδο νομού επιχειρείται στη μελέτη η προσέγγιση της τουριστικής δραστηριότητας στο πιο συγκεκριμένο επίπεδο ζώνης ή περιοχής, όπου η δραστηριότητα αυτή εξειδικεύεται, διαφοροποιείται, εξελίσσεται ή και προσαρμόζεται σε συνάρτηση προς το φυσικό περιβάλλον, τη μορφολογία και προσπελασιμότητα των ακτών, το είδος της ενδοχώρας, το χαρακτήρα, την ποιότητα και πυκνότητα των οικιστικών περιοχών, την απόσταση από οικιστικές συγκεντρώσεις και συγκοινωνιακές εγκαταστάσεις, το βαθμό επάρκειας της υποδομής, τα περιβαλλοντικά προβλήματα, κ.λπ.

Ειδικότερα στο επίπεδο αυτό προσδιορίζονται σε έκταση οι διάφορες ομοιογενείς ζώνες και περιοχές από άποψη χρήσεων γης, φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος, τουριστικών πόρων και δραστηριοτήτων, κ.λπ., αναγνωρίζεται και αξιολογείται η υφιστάμενη κατάσταση και επισημαίνονται τα προβλήματα και οι προοπτικές εξέλιξης σε σχέση και με τα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα του ευρύτερου χώρου.

Χρησιμοποιούνται στατιστικά στοιχεία που μπορούν να εντοπιστούν σε επίπεδο ζώνης και περιοχής (ξενοδοχειακό

δυναμικό κατά κατηγορίες καταλυμάτων, μήκος αξιόλογων ακτών, αριθμός κατοικούμενων και κενών κατοικιών, αριθμός αξιόλογων στοιχείων φύσης και πολιτισμού, αριθμός παραδοσιακών οικισμών, κ.λπ.), στοιχεία γεωγραφικών χαρτών, φωτογραφικό υλικό, υφιστάμενες μελέτες ανάπτυξης περιοχών, πληροφορίες από επιτόπιες επισκέψεις και συνεντεύξεις και θεσμικές ρυθμίσεις για τον τουρισμό που ισχύουν στη ζώνη ή σε τμήματά της.

Με βάση το υλικό αυτό διαμορφώνεται ένα τυπολόγιο ζωνών και περιοχών τουριστικής δραστηριότητας, κοινής εφαρμογής για τις κυριότερες τουριστικές περιοχές της χώρας και χαρακτηρίζονται οι διάφορες επί μέρους ζώνες και περιοχές σε:

α, όπου επικρατεί ο ξενοδοχειακός τουρισμός εκτός πόλεων β, όπου επικρατεί ο παραθεριστικός τουρισμός εκτός πόλεων (δεύτερη κατοικία, ενοικιαζόμενα δωμάτια ή διαμερίσματα, κ.λπ.)

γ, μικτές, όπου αναπτύσσονται παράλληλα και οι δύο παραπάνω κατηγορίες

δ, όπου επικρατεί σαφώς το φυσικό περιβάλλον με ειδικότερες κατηγορίες:

δ1, αξιόλογο φυσικό περιβάλλον με τουριστικούς πόρους
δ2, αδιάφορο φυσικό περιβάλλον χωρίς τουριστικούς πόρους

δ3, ενδιαφέρον παραλιακό φυσικό περιβάλλον με γεωργική ενδοχώρα

δ4, ενδιαφέρον παραλιακό φυσικό περιβάλλον με βραχώδεις ακτές και ημιορεινή διαμόρφωση

δ5, ορεινό φυσικό περιβάλλον με τουριστικούς πόρους

ε, όπου επικρατεί ο αστικός (ξενοδοχειακός) τουρισμός στ, μεμονωμένοι τουριστικοί οικισμοί (με ξενοδοχεία, δεύτερη κατοικία, ενοικιαζόμενα δωμάτια ή διαμερίσματα)

ζ, μικρές και μεσαίες τουριστικές πόλεις με ιστορικό ή παραδοσιακό χαρακτήρα
η, τουριστικοί οικισμοί με ιστορικό ή παραδοσιακό χαρακτήρα (μεμονωμένοι ή σύνολα εντός παραλιακών, νησιωτικών, ημιορεινών, ορεινών οικισμών)

θ, αρχαιολογικές περιοχές

ι, ορεινού τουρισμού και

κ, ιαματικού τουρισμού (ζώνες ή οικισμοί).

2.2. Τουριστικές περιοχές και ζώνες Κρήτης

Στο μέρος αυτό προσδιορίζονται, περιγράφονται, διερευνώνται και συγκρίνονται μεταξύ τους οι τουριστικές ζώνες στους νομούς της Κρήτης.

Έχουν προσδιοριστεί στο σύνολο της Κρήτης 49 ζώνες, από τις οποίες 9 βρίσκονται στο νομό Ηρακλείου, 14 στο νομό Λασιθίου, 12 στο νομό Ρεθύμνης και 14 στο νομό Χανίων.

3. Εναλλακτικές μορφές τουρισμού

Επειδή το κλασικό τουριστικό προϊόν της χώρας «ήλιος, θάλασσα, αμμουδιές» έχει σχεδόν ολοκληρώσει τον κύκλο ζωής και έχει φθάσει σε στασιμότητα και για να βγει από τη φάση

αυτή χρειάζεται να ανανεωθεί και να διαφοροποιηθεί ανταγωνιστικά η τουριστική προσφορά με προώθηση ποικιλίας προϊόντων, στη μελέτη διερευνώντας τα χαρακτηριστικά σειράς εναλλακτικών μορφών τουρισμού, για τις οποίες η χώρα παρουσιάζει συγκριτικό πλεονέκτημα ή των οποίων η ανάπτυξη εξυπηρετεί άμεσα και έμμεσα πολλαπλούς στόχους και γίνονται προκαταρκτικές προτάσεις ανάπτυξής τους.

Παρακάτω παρουσιάζονται συνοπτικά τα κύρια συμπεράσματα για ορισμένες μορφές τουρισμού, για τις οποίες έγινε εκτενής εργασία ανάλυσης στη μελέτη.

Θαλάσσιος τουρισμός

Πρόκειται για τις οργανωμένες θαλάσσιες περιηγήσεις με τουριστικά πλοία (κρουαζιέρες) και τον περίπλου με θαλαμηγούς, ιδιωτικούς ή ενοικιαζόμενους (yachting), που είναι οι μόνες μορφές θαλάσσιου τουρισμού, κατά τις οποίες πραγματοποιούνται διανυκτερεύσεις.

Η ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού ευνοείται ιδιαίτερα από τη γεωγραφική διαμόρφωση της χώρας, τις κλιματικές συνθήκες, την πολιτιστική κληρονομιά, που οι επισκέψεις σε αυτήν συνδυάζονται με τις κρουαζιέρες και το yachting.

Η κίνηση των θαλαμηγών κατανέμεται σε 62 κατονομαζόμενα λιμάνια, από τα οποία 33, με πάνω από 20 προσεγγίσεις το χρόνο, συγκεντρώνουν το 80% των συνολικών προσεγγίσεων σκαφών αναψυχής.

Από πλευράς νηολογίου, 57% των προσεγγίσεων καλύπτονται από την ελληνική σημαία και ακολουθεί η βρετανική με 14%.

Η μέχρι σήμερα πολιτική κατευθύνθηκε στη διατήρηση του προνομίου της διενέργειας κρουαζιερών σε υπό ελληνική σημαία θαλαμηγούς (cabotage), στην ανάπτυξη της αναγκαίας υποδομής, κυρίως των λιμένων σκαφών αναψυχής (μαρινών) και του στόλου τουριστικών πλοίων και επαγγελματικών θαλαμηγών με ενίσχυση μέσω του Ν. 1262/82 και στη ρύθμιση λειτουργικών και φορολογικών θεμάτων.

Εν τούτοις, η πολιτική ενίσχυσης του θαλάσσιου τουρισμού παρουσιάζει προβλήματα και πρέπει να αναθεωρηθεί στο πλαίσιο των σημερινών εξελίξεων και των εμπειριών που έχουν αποκτηθεί.

δα, που για να προωθηθεί απαιτείται μελέτη προσφοράς και ζήτησης, σχεδιασμός και εφαρμογή πολύσκοπων ολοκληρωμένων προγραμμάτων τουριστικής ανάπτυξης στις καταλληλότερες θέσεις με σύγχρονα πρότυπα εγκαταστάσεων, εξοπλισμού και λειτουργίας. Επίσης, απαιτείται εντατική διαφήμιση και προβολή στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Ήδη έχει γίνει πρόταση για τη δημιουργία ενός πολλαπλών χρήσεων κέντρου υγιεινής, άθλησης, διαμονής και ψυχαγωγίας στην Κασσάνδρα Χαλκιδικής σε χώρο 400 στρεμμάτων του ΕΟΤ.

Εσωτερικός τουρισμός

Ο εσωτερικός (ημεδαπός) τουρισμός αναπτύσσεται ταχύτατα

Ιαματικός τουρισμός

Η Ελλάδα είναι πλούσια σε ιαματικές πηγές, τα νερά των οποίων είναι κατάλληλα για σύγχρονη φυσική υδροθεραπεία (λουτροθεραπεία, ποσιθεραπεία, εισπνοθεραπεία). Οι περισσότερες πηγές βρίσκονται σε περιοχές που συνδυάζουν βουνό και θάλασσα, σε τοπία που έχουν χαρακτηριστεί ως ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και έχουν εξαιρετικό κλίμα. Αυτό παρέχει τεράστιες δυνατότητες αξιοποίησης των περιοχών των ιαματικών πηγών για πολλαπλούς σκοπούς (θεραπευτικούς και προληπτικούς έναντι διάφορων ασθενειών, αλλά και διακοπών και αναψυχής για όλες τις ηλικίες και σε διάφορες εποχές, για άθληση, οικοτουρισμό, θαλάσσιο τουρισμό, κ.λπ.).

Γεωγραφικά οι καταγραμμένες ιαματικές πηγές συγκεντρώνονται κατά το ένα τέταρτο περίπου στις περιφέρειες Αττικής και Στερεάς Ελλάδας. Οι πηγές τουριστικής σημασίας συγκεντρώνονται στις δύο περιφέρειες κατά 54% και 12% αντίστοιχα, ενώ οι τοπικής σημασίας συγκεντρώνονται στη Μακεδονία κατά 46%.

Οι ιαματικές πηγές παρουσιάζουν σημαντικά προβλήματα (ανεπάρκειες υποδομής, παλαιωμένες ή και εγκαταλειμμένες εγκαταστάσεις, ελλείψεις σε εξοπλισμό) με εξαίρεση την Αιδηψό, που μπορεί να χαρακτηριστεί ως το τελειότερο λουτροθεραπευτικό κέντρο της χώρας. Πολλές πηγές έχουν αξιόλογο ξενοδοχειακό δυναμικό και απασχολούν σημαντικό αριθμό ειδικευμένων και ανειδίκευτων ατόμων.

Η μελέτη έδειξε τις τεράστιες δυνατότητες ανάπτυξης που παρουσιάζει η εναλλακτική αυτή μορφή τουρισμού στην Ελλά-

στην Ελλάδα. Η ανάπτυξη αυτή δεν φαίνεται στις στατιστικές κίνησης στα τουριστικά καταλύματα γιατί μεγάλο μέρος του εσωτερικού τουρισμού εξυπηρετείται σε ιδιόκτητη δεύτερη και τρίτη κατοικία, σε σπίτια συγγενών και φίλων ή αποτελεί εκδρομική δραστηριότητα χωρίς διανυκτερεύσεις σε καταλύματα και έτσι δεν καταγράφεται.

Ο εσωτερικός τουρισμός συμβάλλει σημαντικά στην περιφερειακή ανάπτυξη. Διασπείρεται πιο λεπτομερώς στο χώρο σε περιοχές που ο εξωτερικός τουρισμός δεν προτιμά (ορεινή ενδοχώρα, περιοχές βυζαντινής πολιτιστικής κληρονομιάς και θρησκευτικού ενδιαφέροντος, περιοχές συνδεδεμένες με την ελληνική ιστορία), αλλά και στο χρόνο, προβαίνει σε προμήθειες παραδοσιακών τοπικών προϊόντων για το νοικοκυριό του και σε δωρεές ή ενισχύσεις στους τόπους επίσκεψης για συναισθηματικούς ή θρησκευτικούς λόγους, επενδύει σε εξοχικές κατοικίες και ενισχύει επιχειρηματικές πρωτοβουλίες.

Στη μελέτη έγινε μια προσπάθεια προσέγγισης του πραγματικού μεγέθους και της κατανομής στο χώρο του εσωτερικού τουρισμού. Από την ανάλυση αυτή προέκυψε ένα συνολικό μέγεθος εσωτερικού τουρισμού 75 εκατομμυρίων το 1990 (έναντι 12 εκατομμυρίων των τουριστικών στατιστικών).

Τα πολύ μεγάλα μεγέθη του εσωτερικού τουρισμού, που προέκυψαν από τη μελέτη (διανυκτερεύσεις, μετακινήσεις, εξοχικές κατοικίες) δίνουν την έκταση των ευνοϊκών και δυσμενών επιπτώσεων που συνεπάγεται η ανάπτυξή του.

Οι ευνοϊκές επιπτώσεις αναφέρονται στη σημαντικότερη

συμβολή του εσωτερικού τουρισμού στην περιφερειακή ανάπτυξη. Οι δυσμενείς αναφέρονται στην υπέρμετρη επιβάρυνση του περιβάλλοντος, κύρια στην Αττική (συμφόρηση στους σταθμούς και τις εξόδους, αυθαίρετη δόμηση, καταστροφή περιαστικών δασών, ρύπανση των ακτών και της θάλασσας, γενικά υπερχρότωση δικτύων και πόρων) αλλά και στην όξυνση της παραοικονομίας στην τουριστική και στις συναφείς δραστηριότητες.

Μαζικός τουρισμός

Ο μαζικός τουρισμός χαρακτηρίζεται από ολοκληρωμένα προγράμματα υπηρεσιών μεταφοράς, διαμονής, περιήγησης

αξιοθέατων, συμμετοχής σε αθλητικές και άλλες δραστηριότητες και ψυχαγωγία, που διαμορφώνονται εκ των προτέρων με όλες τις λεπτομέρειες και πωλούνται σε άτομα και ομάδες από γραφεία ταξιδιών.

Η επιτυχία των προγραμμάτων μαζικού τουρισμού οφείλεται στη συμπίεση του κόστους, στην προσφερόμενη ασφάλεια και τις εγγυήσεις και στην επακόλουθα μεγάλη διεύρυνση της προσφοράς και ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών.

Τα προγράμματα μαζικού τουρισμού, λόγω της οργάνωσης, της κατευθυντικής τους δύναμης και του όγκου τους, εφόσον συντρέχουν και ορισμένες άλλες προϋποθέσεις, όπως ένα δυναμικό πρόγραμμα μάρκετινγκ, είναι δυνατό να συμβάλουν στην είσοδο και νέων χωρών ή νέων περιοχών στην τουριστική ανάπτυξη και δραστηριότητα ή να κρατούν ήδη αναπτυγμένες περιοχές σταθερά σε υψηλές πληρότητες και σε διευρυνόμενη περίοδο λειτουργίας.

Παράλληλα, όμως, ακριβώς λόγω της οργάνωσης, της κατευθυντικής δύναμης, του όγκου τους και των διακινδυνευόμενων

μεγάλων επενδύσεων, τα προγράμματα μαζικού τουρισμού σε περίπτωση περιφερειακών αβεβαιοτήτων είναι δυνατό να αναπροσανατολιστούν μαζικά προς άλλες περιοχές και χώρες, με αποτέλεσμα να συμβάλουν στην πρόκληση τοπικών ή και εθνικών κρίσεων για τον τομέα και τις επιχειρήσεις.

Το κεντρικό στοιχείο έλξης του μαζικού τουρισμού στη χώρα μας, ήταν και είναι ακόμη ο συνδυασμός «ήλιος, αμμουδιά, κολύμπι στη θάλασσα», συμπληρωματικώς με νέες μορφές τουρισμού και αναψυχής, όπως αθλητικές δραστηριότητες και πολιτιστικό τουρισμό, οικοτουρισμό, ιαματικό τουρισμό, κ.λπ. Η ανταπόκριση της ελληνικής προσφοράς στην ανερχόμενη ζήτηση για τις ως άνω ειδικές μορφές τουρισμού, παράλληλα

με το μαζικό τουρισμό, με ανάπτυξη της αντίστοιχα αναγκαίας εξειδικευμένης υποδομής και των υπηρεσιών και σε συνδυασμό με την εγκατάσταση του αναγκαίου εξοπλισμού στα ξενοδοχειακά καταλύματα (κεντρική θέρμανση, θερμαινόμενες πισίνες κ.ά.), ώστε να μπορούν να λειτουργούν και το φθινόπωρο, χειμώνα, άνοιξη, θα μπορούσε να οδηγήσει σε βελτίωση της πληρότητας, της εποχικότητας και ανταγωνιστικότητας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οι ερευνητές-μέλη της ομάδας είναι: Αναρούσης Γ., Καλλιγά Ε., Καλογεροπούλου Ε., Κατοχιανός Ν., (επιστημονικός υπεύθυνος), Κατοχιανού Δ., Μυλωνάς Α., Παπαπολυμέρου Γ., Σπαθή Σ., Τζαμουζάκης Φ., Τονικίδου Π.
2. Παράρτημα 1: Βασικά στοιχεία τουρισμού κατά νομό και περιφέρεια. Αποτελείται από πίνακες με στοιχεία: τουριστικών πόρων, πληθυσμικά, τουριστικής κίνησης, μεταφορών, τουριστικών εγκαταστάσεων, οικονομικών μεγεθών, οικοδομικής κίνησης, ρύπανσης περιβάλλοντος στους νομούς και τις περιφέρειες.

